

Підсумки 1999 р. та прогноз розвитку економіки України у 2000 р.

Крючкова І.В.,
к.е.н.

У даній статті розглядаються питання, пов'язані з аналізом змін у економічному середовищі України, ключових проблем 2000 р., головних напрямків державної економічної політики, якісних змін в секторних макроекономічних пропорціях обороту ВВП і галузевих пропорціях цінового перерозподілу доходів, а також прогнозні очікування щодо розвитку економіки України у 2000 р.

2000-й рік є досить напруженим періодом прояву результатів економіко-політичних змін за весь попередній період реформування, а також ефективності вирішення поточних проблем. Залежно від того, наскільки буде досягнутий успіх у напрямку трансформації економіки в ринкову, а також узгодженості проведення відповідних заходів, настільки Україна буде мати шанс вирішити ключові проблеми поточного року і не зірвати стабільну траєкторію економічного росту. І навпаки, — недостатність трансформаційних процесів, відсутність повноцінних зрушень у створенні якісно нового економічного середовища з притаманними ринковій економіці механізмами гармонізації цінових та відтворювальних пропорцій, а також інтересів всіх економічних агентів, може призвести до загострення соціально-економічної ситуації і зриву сформованої тенденції розвитку.

Для оцінки якості трансформаційних процесів і стану економіки України на початку 2000 р. не обов'язково робити детальну діагностику всіх її економічних складових, хоча в кожній з них можна знайти як позитивні, так і негативні зрушення. Важливим є визначитись із ступенем покращання економічного середовища, оздоровлення системи відтворення ВВП і механізмів ціноутворення, зменшення бар'єрів на шляхах входження і виходу з ринків.

Міжнародними центрами з вивчення стану економічного середовища країн використовується від 77 до 260 критеріїв, що групуються у 7-10 головних чинників зміни конкурентоспроможності економіки. Наприклад, у "The World Competitiveness Yearbook"¹ узагальнюючими критеріями такої оцінки є наступні: агресивність чи привабливість економіки, локальність чи глобальність; прийняття індивідуального ризику (англо-саксонська модель) чи соціальної злагоди (континентальна європейська модель), співвідношення між ресурсною і виробничою спрямованістю економіки.

Крім того, вхідними чинниками конкурентоспроможності є: стан

¹ The World Competitiveness Yearbook, imd, LAUSANNE SWITZERLAND. 1998.

внутрішньої економіки (динаміка ВВП; ВВП на душу населення, особисті кінцеві споживчі витрати, валові внутрішні заощадження і інвестиції, потоки прямих зовнішніх інвестицій — всього 28 критеріїв); інтернаціоналізація (40 критеріїв, що оцінюють участь країни у міжнародній торгівлі та інвестиційних процесах у тому числі: торговий баланс, баланс поточних операцій, рівень протекціонізму, розвиток спільних підприємств тощо); уряд (43 критерії, що оцінюють ефективність урядової політики та сприяння розвитку конкурентоспроможності, серед яких: надходження від непрямих податків, рівень податкових надходжень, дефіцит бюджету тощо); фінанси (20 критеріїв, що характеризують розвиненість ринків капіталу та якість фінансових послуг, у тому числі: фондові біржі, венчурний капітал, кредитний рейтинг країни, розміри банків тощо); інфраструктура (30 критеріїв, що оцінюють, наскільки адекватно задовольняються потреби бізнесових структур у природних, технологічних та інформаційних ресурсах); менеджмент (34 критерії, що оцінюють те, як компанії керують інноваційними процесами та процесами отримання прибутку); наука та технологія (20 критеріїв, що характеризують науковий та технологічний потенціал); населення (44 критерії, що дають оцінку досяжності та якісного стану людських ресурсів, включаючи такі, як зайнятість, заклади освіти, якість життя, людські цінності та пріоритети).

Із 46 країн, охоплених щорічником за 1998 р., на останньому місці знаходиться Росія. У першій трійці: США, Сінгапур, Фінляндія. Хоча Україна не входить до 46 країн, що беруть участь у дослідженні, неважко, глянувши на перелік критеріїв, визначити, що її місце було б останнім, тобто 47 в цьому переліку.

З урахуванням зазначених критеріїв та з огляду на необхідність вирішення ключових проблем 2000 р. найбільш актуальними характеристиками економічного середовища України є такі:

- рівень політичної стабільності та узгодженості дій виконавчої та законодавчої влади;
- рівень законності та правопорядку, масштабів злочинності і корупції;
- ступінь вирішення проблеми врівноваження (за обсягами і часовим розподілом) платежів по виплатах та обслуговуванню державного боргу, зниження вірогідності виникнення форс-мажорних обставин;
- рівень ефективності корпоративного управління та захищеності прав власників;
- ступінь обов'язковості (та фінансової можливості) агентів щодо виконання контрактів;
- зменшення податкового тиску та підвищення ефективності роботи податкових механізмів;
- рівень кваліфікації та компетентності представників виконавчої влади всіх рівнів, а також загальної якості робочої сили;
- надмірна монополізація ринків, а також наявність усіляких бар'єрів для входження до них;
- рівень розвитку транспортних мереж (з огляду на географічне розташування країни) тощо.

У 1999 та на початку 2000 р. політичної стабільності та узгодженості в діях виконавчої та законодавчої влади не досягнуто. Уряд мав вирішувати невідкладні проблеми, включаючи паливно-енергетичне забезпечення еко-

Крючкова І.В.

номіки України та реструктуризацію зовнішніх боргів в умовах відсутності адекватної підтримки у Верховній Раді.

Практично по кожному з вищезазначених критеріїв позитивних зрушень в економічному середовищі України не досягнуто, тому немає ґрунтовних підстав для експертів сподіватися на довгоочікуваний притік прямих іноземних інвестицій в реальну економіку. Головну увагу треба зосередити на внутрішніх процесах.

У 2000 р. економіка України перебуватиме під сильним економічним та політичним тиском зовнішнього світу. На внутрішнє економічне середовище країни, як ніколи раніше, впливатимуть вимоги зовнішніх позичальників щодо повернення боргів та відсотків по них (які залишаються суттєвими навіть після реструктуризації єврооблігацій). З боку міжнародних фінансових організацій вимоги концентруватимуться на активізації економічних реформ, уніфікації економічного середовища України до міжнародних норм, що, за умови швидкої реалізації відповідних заходів, може позитивно вплинути на соціально-економічні процеси.

Динамізм економічного зростання в Україні найбільшою мірою залежатиме від послідовності і результативності економічного реформування, головними напрямками якого у прогнозованому періоді будуть: реформування податкової системи, бюджетне реформування, дерегуляція економіки з одночасним оздоровленням державних фінансів, реформа фінансового сектора, розвиток приватного сектора і поширення конкуренції, реформування сільськогосподарського та енергетичного виробництва, соціальні реформи, забезпечення високоефективної діяльності як державних, так і ринкових інститутів.

За даними ЄБРР, Україна в 1999 р. за чотирьохбальною системою оцінки рівня приватизації великих підприємств отримала оцінку "2", приватизації малих підприємств — "3", за результатами реформування банківської системи — "2", розвитку ринку цінних паперів — оцінку "2"². Це свідчить про значне відставання країни в результативності реформ.

Одним із ключових питань створення сприятливого економічного середовища є удосконалення податкової системи. У 2000 р. очікується продовження змін у загальнодіючій системі оподаткування. Численні варіанти Податкового кодексу передбачають внесення змін з метою: максимального розширення кола платників податків; скорочення кількості загальнодержавних та місцевих податків, зборів та інших обов'язкових платежів; скорочення рівня оподаткування ВВП; відміни більшості пільг по податках; скорочення максимальної ставки оподаткування громадян з 40 до 30 відсотків; скорочення ставки по ПДВ, звільнення від уплати ПДВ щодо товарів критичного імпорту; скорочення переліку підакцизних товарів та послуг (що вже виконано в 1999 р.).

Вже прийняті у 1999 р. норми законів та зміни до них (спрощення системи оподаткування малого та середнього бізнесу, звільнення від податків та скорочення оподаткування деяких галузей економіки, податкові пільги у спеціальних економічних зонах) мають дещо вплинути на загальне скорочення частки перерозподілу фінансових ресурсів країни через державний та місцеві бюджети. Водночас у 2000 р., враховуючи бюджетну

² За даними Інтерфакс-Україна.

напругу, слід очікувати продовження практики впровадження "нових" податків з метою швидкого поповнення бюджету, зняття гостроти проблеми платежів.

Крім того, у діях Уряду щодо побудови більш ефективної податкової системи є деякі протиріччя. З одної сторони, проводиться політика скасування пільг та розширення бази оподаткування, з другої — продовжується протекціоністська політика щодо створення СЕЗ, функціонування зон і територій пріоритетного розвитку зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності, що часто порушує конкурентні умови для виробників.

У 2000 р. за більш складних умов, ніж у 1999 р., будуть реалізовуватися заходи Уряду щодо бюджетного реформування. Це призведе до того, що вперше за всі кризові роки серед усіх економічних агентів найбільше зросте напруга фінансового балансу держави на тлі зменшення можливості щодо зовнішніх та внутрішніх запозичень. Зростання частки боргових бюджетних витрат призведе до відносного скорочення фінансування традиційних бюджетних статей, включаючи захищені. Все це може призвести до зростання бюджетної заборгованості за заробітною платою та соціальними виплатами. Напруженість бюджетних процесів підсилуватиметься тягарем пенсійних витрат, за якими Уряд взяв на себе зобов'язання щодо погашення боргів.

Серед позитивних факторів підвищення ефективності бюджетних витрат треба відзначити переведення всіх бюджетних та позабюджетних рахунків у НБУ та посилення контролю за витратами з бюджетів з боку органів казначейства.

На момент складання даного прогнозу проектом Бюджету-2000 передбачається нульовий дефіцит. За попередніми даними першого кварталу 2000 р., консолідований бюджет було виконано із профіцитом більш ніж 700 млн. грн. (за методологією МВФ). Необхідність бездефіцитного бюджету у 2000 р. зумовлюється напругою з обслуговуванням зовнішнього державного боргу за умов невизначеності з новими зовнішніми запозиченнями та скорочення прямих іноземних інвестицій у державу. Звідси — очікується зменшення фінансування колективних витрат та державних програм, а також інвестицій у бюджетну сферу.

Схоже, що новий Уряд рішуче налаштований на значне скорочення не завжди виправданих, з огляду на сучасний фінансовий стан уряду, витрат. Ряд постанов Уряду у цьому напрямку вже прийнято. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2000 р. №17 "Про Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги щодо виконання кошторисів доходів і видатків бюджетних установ та організацій" передбачається "суворий режим економії коштів і матеріальних цінностей. Видатки на придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо, які не є першочерговими, можуть передбачатися за умови забезпечення коштами невідкладних витрат та відсутності заборгованості". Тобто в витратах бюджетних установ з'явилася класифікація на "невідкладні" та "не першочергові". За умов виконання всіх зазначених у Постанові заходів можна очікувати скорочення бюджетних витрат на обладнання, ремонт приміщень та споруд.

З іншого боку, зміни в обсягах та структурах бюджетних видатків мають призвести до скорочення зайнятих в бюджетній сфері на 1 млн. чол.,

Крючкова І.В.

включаючи тих, що служать у збройних силах та правоохоронних органах (за Меморандумом економічної політики до 2001 р.).

Практично, у 2000 р. може відбутися скорочення реальних надходжень і витрат державного бюджету, що загострить проблему зовнішніх платежів, тому мінімізація виплат за зовнішніми боргами у 2000 р. залишається чи не найактуальнішою з огляду на бюджетні процеси.

Зміцнення державних фінансів потребує проведення реструктуризації державних боргів з реалізацією стратегії зменшення вартості запозичень із одночасним удосконаленням звітності і управління боргом, що сприятиме оздоровленню економічного середовища в цілому.

Програма приватизації великих підприємств, включаючи підприємства енергетичної та телекомунікаційної галузей, є ключовим елементом стратегії Уряду у вирішенні проблеми обслуговування зовнішнього боргу у 2000 — 2001 рр. Прозорість та успішність реалізації цієї програми дозволили б дещо зняти напругу по зовнішніх платежах, але існуюче блокування приватизаційних процесів з боку Верховної Ради не надає впевненості щодо їх скорого вирішення у 2000 р.

18 січня 2000 р. Постановою Кабінету Міністрів України №68 затверджено два переліки підприємств: один включає 39 підприємств, що мають бути продані достроково, та другий, що включає 141 підприємство, які мають бути продані першочергово. Фонду Держмайна доручено передбачити продаж акцій єдиним пакетом за умови збереження за державою не менше 25% акцій. Рішучі дії Уряду з активізації приватизаційних процесів, які зумовлені кризовою ситуацією із фінансуванням бюджетних витрат, мають дати результати. Але оскільки приватизаційні процеси в Україні проходять досить складно, із великим розтягненням у часі всіх її етапів, можна очікувати недовиконання плану надходжень у бюджет коштів від приватизації державної власності як за термінами, так і за обсягами.

У даній ситуації багато що залежить від фактору часу. Важливим є поєднання у часі: реструктуризації зовнішніх боргів, приватизації привабливих для інвесторів підприємств та виплати зовнішніх боргів. Так, затягнення із наданням чергового траншу МВФ до червня 2000 р. загострює ситуацію в Україні, створює передумови виникнення валютної кризи, зводить нанівець намагання Уряду щодо досягнення стабільності. Адже зараз сам факт стабільності є чинником економічного зростання.

З огляду на події, що очікуються у 2000 р., суб'єкти господарювання мають бути готовими до посилення податкового адміністрування, включаючи жорсткий контроль за обсягами та вчасністю сплати податків. Посилення податкового адміністрування, з урахуванням існуючих "методів" тиску на підприємців може посилити тінізацію економічної діяльності.

Крім того, бюджетні проблеми будуть вирішуватися шляхом скорочення переліку критичного імпорту, введення спеціальних зборів тощо. Разом із знеціненням гривні це погіршить умови функціонування трейдерів-імпортерів, знизить рентабельність імпортних операцій.

Збільшення комунальних та транспортних тарифів для населення, навіть за умови підтримки найбідніших верств населення, обумовить скорочення реальних доходів населення в цілому. Ще більше зростуть неплатежі за комунальні послуги, що погіршить розрахунки за спожиту електроенергію та газ.

У 2000 р. має завершитися адміністративна реформа, яка передбачала злиття різних урядових установ, скасування дублюючих функцій, поліпшення координації міжвідомчої політики і відокремлення регулятивних і комерційних функцій, що має вплинути на раціоналізацію урядової структури, зменшення чисельності урядовців разом із одночасним посиленням ефективності їх роботи.

На перше місце у 2000 р. виходить питання підвищення кваліфікації макроменеджерів, ефективності державного регулювання економікою. Назріли зміни не тільки в організаційних засадах управлінських структур, але й удосконалення функцій апарату виконавчої влади, започаткування нових управлінських технологій, зміщення акцентів в бік розробки та обґрунтування економічної політики з метою формування економічного середовища, сприятливого для інвесторів та суб'єктів господарювання.

Іншою складовою адміністративної реформи є дерегуляція діяльності численних економічних агентів із одночасним включенням ринкових механізмів, спрощення реєстрації бізнесу та ліцензування окремих видів діяльності, зменшення перешкод на шляху розповсюдження приватної ініціативи та розвитку приватного виробництва. Бюджетні проблеми, посилення адміністрування податкових надходжень можуть зашкодити дерегулятивним процесам. Ймовірним є збереження суперечливості та різнобічності заходів Уряду в цьому напрямку.

Найактуальнішою залишається проблема податкової гармонізації економічного середовища. У 1999 р. були зроблені кроки в напрямку удосконалення податкового законодавства щодо регулювання малого бізнесу, у 2000 р. — має бути впроваджено систему спрощеного обліку та звітності для малого бізнесу. Головною метою цих заходів є надання можливості підприємцям без спеціальної економічної освіти вести підприємницьку діяльність, а також спрощення контролю з боку податкових органів, виведення бізнесу із сірої економіки. Спрощена система обліку звітності сприятиме деякому вивільненню підприємців від тиску податкових адміністрацій.

Можна очікувати, що в результаті поліпшення умов функціонування малого та середнього бізнесу та реформування агробізнесу у 2000 р. матиме місце розширення даного сегменту приватного сектора, поширення конкуренції та ринкових механізмів ціноутворення, зростання кількості малих і середніх підприємств.

У 2000 р. продовжуватиметься реформування фінансового сектора економіки. Головна увага приділятиметься реструктуризації семи найбільших банків. Закон "Про банки та банківську діяльність" має забезпечити законодавчу базу щодо поліпшення регулювання банківської системи, що з часом призведе до більш активного фінансування економіки банківською системою, збільшення рівня кредитного обслуговування інвестиційних проектів, що слугуватиме допоміжним фактором економічного зростання.

Реформування банків другого рівня та модифікування програми страхування депозитів, за умови успішного виходу України із боргової кризи, дозволить дещо поліпшити стосунки банків з державою, підвищити довіру населення до банківської системи.

Серед комерційних банків зростатиме конкуренція (особливо серед ве-

Крючкова І.В.

ликих клієнтів), яка матиме своїм наслідком збільшення та урізноманітнення їх послуг, а також підвищення рівня обслуговування клієнтів. Це має позитивно вплинути на економічне, особливо ринкове середовище функціонування економічних агентів.

Державні заходи в напрямку реформування сільськогосподарського виробництва досі акцентувалися на проведенні земельної реформи та реструктуризації сільськогосподарських суб'єктів, а також подальшого розвитку правової бази регулювання взаємовідносин органів влади із сільськогосподарськими товаровиробниками.

В економіці України у I кв. 2000 р. було реалізовано рішучі заходи щодо проведення земельної реформи. Формування правої більшості у Верховній Раді дає сподівання на прийняття законодавчих актів, що активізують приватизацію земельних ділянок ефективними власниками. Це, у свою чергу, задіяло нові механізми господарювання та інвестування сучасних корпоративних структур в агропромисловому комплексі. Результати реформи матимуть прояв вже в поточному році. Серед інституційних змін в галузі очікується розширення діяльності корпоративного сектора економіки із одночасним скороченням сектора домашніх господарств, що зумовлено створенням численних товариств із обмеженою відповідальністю, які беруть на себе господарювання земельними паями колективних власників та взятими в оренду приватизованими паями землі.

Можна очікувати, що у 2000 р. буде дано поштовх процесу перерозподілу землекористування та збільшенню різниці у доходах населення, що проживає в сільській місцевості. Сформований механізм оренди паїв із оплатою у натуральному вигляді (зерном, олією, цукром тощо) є, по суті, засобом матеріальної підтримки пенсіонерів, що отримали землю, але не зможуть на ній ефективно працювати.

Ефективність реформи залежить від "нових хазяїв" на землі, їх здатності отримати кредити та налагодити сучасні технології землекористування. За даними I кв., у 2000 р. комерційними банками в галузь сільського господарства вже виділено кредитів на 320 млн.грн.

Позитивним чинником агропромислового розвитку є розширення попиту на продукцію вітчизняних товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках. Так, у 1999 р., незважаючи на загальне скорочення товарообороту між Російською Федерацією та Україною, в агропромисловому сегменті відбулося суттєве зростання. У I кв. 2000 р. зросла промислова переробка сировини харчовою галуззю та обсяги експорту, що означає, з одної сторони, налагодження та закріплення взаємовигідних нових зв'язків між вітчизняними товаровиробниками, з другої — з зовнішніми товаровиробниками.

У 2000 р. серед головних пріоритетів агропромислової політики буде мінімізація державного втручання та стимулювання практики грошових розрахунків. Крім того, по відношенню до 100 великих неплатоспроможних КСП буде завершено вже розпочаті процедури банкрутства. Такі заходи Уряду мають супроводжуватися змінами у перерозподілі фінансових ресурсів на користь підприємств, в оздоровленні міжгалузевих цінових пропорцій. Тільки ринковий механізм (без викривленого втручання держави в ціноутворення та привілеї для окремих суб'єктів господарювання) може дати реальну картину ступеня збитковості підприємств. В умовах відсутності

ринкового середовища титул банкрутів можуть отримати потенційно рентабельні виробництва (аналіз цінового механізму галузевого перерозподілу прибутків наведено нижче).

Прискорення розвитку енергетичного сектора та підвищення його ефективності має відбуватися шляхом комерціалізації енергопостачання; відокремлення немонопольних компонентів від тих видів діяльності, що мають характеристику монопольних; підвищення платіжної дисципліни споживачів та проведення низки заходів відповідно до плану фінансового оздоровлення цього сектора економіки. Передбачається, що в Україні буде поступово створено конкурентоспроможний внутрішній газовий ринок.

У 1999 р. зберігалася напруга з оплатою електроенергії її виробниками. Заходи Уряду щодо врегулювання платежів на енергоринку поки що не принесли бажаних результатів. Тимчасові правила розрахунків на оптовому ринку електроенергії, що почали діяти з кінця 1999 р., до прийняття Закону про функціонування оптового ринку електроенергії, передбачають введення жорсткого режиму розрахунків на енергоринку. Зокрема, передбачається обов'язкове надання енергопостачальними компаніями гарантій оплати купленої на ринку електроенергії та повне перерахування енергопостачальними компаніями коштів за електроенергію на відповідні розподільчі рахунки.

У 2000 р. має поліпшитися ситуація щодо прозорості операцій в секторі, збільшиться кількість учасників газових аукціонів, буде скасовано примусову купівлю великими підприємствами газу тільки в НАК "Нафтогаз України". Крім того, буде скасовано податкові умови, що не стимулюють до продажу через аукціони, активізовано заходи щодо збирання платежів за спожитий газ тощо. Все це має покращити обертання ресурсів на газовому ринку і зменшити його ціни для споживачів.

Отже, на даному етапі розвитку економіки завдяки реструктуризації зовнішніх боргів економічне середовище дещо поліпшується, але це не дає надії на стрімке надходження в країну прямих іноземних інвестицій.

Для визначення якісних змін в економічній системі України за 1999 р. важливим аспектом аналізу стану економіки країни є макроекономічні відтворювальні пропорції, їх відповідність моделі економіки, що розвивається. Параметри останньої для української економіки повинні мати відповідні відтворювальні пропорції. Серед них, із врахуванням витрат на трансформаційні процеси, мінімальний рівень капіталоутворення, що складає 25% валового внутрішнього продукту.

Що це означає з огляду на секторну структуру валового наявного доходу? Це: рівень наявних доходів нефінансових корпорацій (не менше 15% від валового наявного доходу); рівень заощаджень домашніх господарств (за умови очікуваного розвитку малого та середнього підприємництва) до 6% ВВП.

Вищезазначене контрольне зростання рівня наявних доходів нефінансових корпорацій можливе лише за умови кардинальних змін у розподілі та перерозподілі первинних доходів інституційних секторів економіки, а саме — зменшення частки чистих податків у структурі ВВП за доходами в 2-3 рази та скорочення рівня перерозподілу первинних доходів нефінансових корпорацій через сектор загальнодержавного управління.

Чи наблизилась економічна відтворювальна модель України до бажаної?

Крючкова І.В.

них параметрів? На жаль, ні. За статистичними даними³ 1999 р., рівень нагромадження основного капіталу в Україні становив лише 19,8% ВВП. Рівень чистих податків в структурі ВВП дещо знизився і склав 18,5% (19,3% — у 1998 р.). Одночасно рівень наявних доходів нефінансових корпорацій, за нашими оцінками, дещо зріс, що призвело до зростання оборотних коштів підприємств, росту їх депозитів в банківській системі та активізації інвестиційної діяльності на кінець року.

Кінцеві споживчі витрати за 1999 р. склали лише 79,1% ВВП у порівнянні з 81,5% у 1998 р., а рівень заощаджень домашніх господарств (за попередніми оцінками) став від'ємним, або близьким до нуля. Тобто офіційні реальні наявні доходи населення зазнали більшого скорочення, ніж обсяги споживання.

Допоміжним індикатором зменшення заощаджень населення є стан формування чистої купівлі ВКВ (купівля ВКВ за мінусом продаж і витрат населення). Починаючи з квітня 1999 р. відбулося різке скорочення чистої купівлі ВКВ населенням України. Якщо за період з квітня 1998 р. по березень 1999 р. середньомісячна чиста купівля ВКВ у перерахунку на національну валюту становила 192 млн.грн., то за період з квітня 1999 по лютий 2000 р. — лише 5 млн.грн. У січні та лютому 2000 р. населення продавало ВКВ більше, ніж купувало, що не є характерним для цього періоду року і свідчить про погіршення тенденції скорочення заощаджень населення не тільки за рахунок реального скорочення офіційних доходів населення, але й реального їх скорочення в тіньовому сегменті обороту ВВП за доходами і витратами.

Стосовно відтворювальної структури тіньової частини ВВП необхідно підкреслити наступне:

- рівень капіталоутворення в структурі тіньового ВВП є ще нижчим в порівнянні з офіційним ВВП;
- рівень заощаджень домашніх господарств є високим (але дуже диференційованим), та значна їх частина потрапляє за межі країни і не стає інвестиційним джерелом для української економіки;
- частка доходів, що залишається в обороті, далека від інвестиційних потреб національної економіки і слугує містком для подальшого викачування коштів з України.

Серед позитивних зрушень в секторному розподілі доходів є зростання реальних доходів нефінансових корпорацій. Індикатором поліпшення перерозподілу доходів та інших фінансових ресурсів на користь виробників є реальне зростання їх оборотних коштів. За даними 9 місяців 1999 р., реальні оборотні кошти підприємств зросли на 8,3 % по відношенню до початку року. Позитивним моментом є зростання в загальному обсягу оборотних коштів частки грошових коштів (з 1,5 — 1,6% в 1998 р. до 1,8 — 2% в 1999 р.), що збільшило мобільність реакції виробників на кон'юнктурні зміни ринку, наприклад — можливість імпортозаміщення чи розширення експорту.

Щодо росту фінансових ресурсів суб'єктів господарювання за рахунок кредитування, то, за результатами 11 місяців 1999 р., в цьому процесі відбулися позитивні зміни.

³ Розраховано за даними експрес-інформації Держкомстату "Валовий внутрішній продукт України за 1999р.

Залишки заборгованості за довгостроковими кредитами зросли в реальному обчисленні (з урахуванням дефляторів та індексу курсу долара США) на 22,2% (на 43,4% у національній валюті і на 5% у ВКВ). Зокрема за галузями економіки:

- промисловість — зростання на 31,4% (відповідно у НВ — у 2,2 раза, у ВКВ — скорочення на 3,5%);
- сільське господарство — зростання на 26,2% (відповідно у НВ — на 24,8%, у ВКВ — на 26,8%);
- будівництво — скорочення на 4,8%;
- транспорт і зв'язок — скорочення на 14,9%;
- торгівля і громадське харчування — зростання на 74,5% (у ВКВ — у 2 рази).

Таким чином, у 1999 р. у пропорціях обороту ВВП відбувся незначний перерозподіл доходів на користь сектора нефінансових корпорацій, але не за рахунок сектора загального державного управління, а за рахунок скорочення реальних первинних та наявних доходів домашніх господарств. Крім того, відбулося зростання кредитування реальної економіки, що зумовило відновлення розвитку в ряді галузей промисловості та промислового виробництва в цілому.

Іншим ключовим моментом діагностики якісних змін в процесах розбудови ринкової економіки в Україні є механізм ціноутворення та галузевого перерозподілу доходів.

Відсутність ринкових механізмів гармонізації цінових пропорцій, ефективного галузевого перерозподілу доходів є чинником зростання кількості неприбуткових підприємств і цілих галузей навіть за умови виробництва ними якісної та необхідної для споживачів продукції.

Найбільш показовими та відомими є цінові деформації в галузі сільського господарства⁴. Перевищення росту дефлятора проміжного споживання

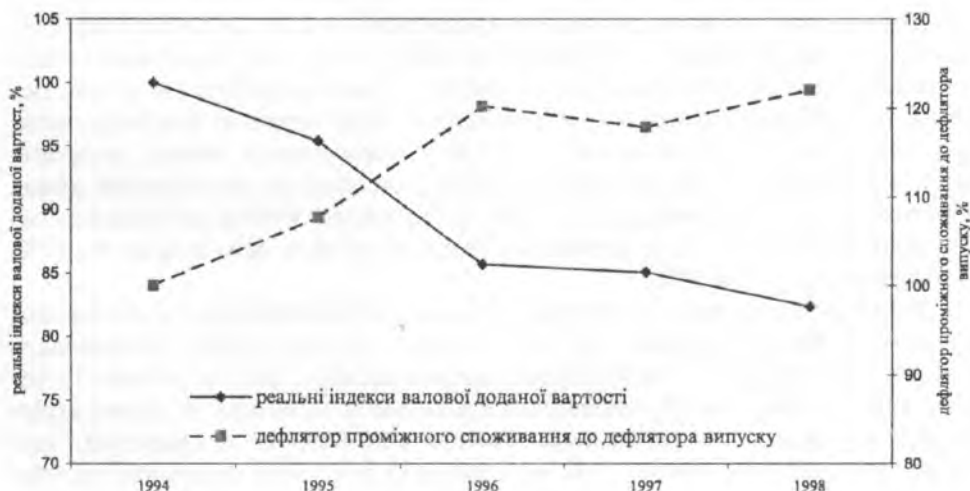

Рис.1. Співвідношення дефляторів та реальні зміни доданої вартості у сільському господарстві (1994=100%).

⁴ Див. детальніше: "Вісник НБУ" №12, 1999р. С.8-10.

Крючкова І.В.

вання над дефлятором випуску негативно впливало на реальну додану вартість в сільському господарстві (особливо наглядним є збіг зламу обох кривих). "Ножиці" дефляторів скорочували реальні доходи і фінансові ресурси ряду інших галузей економіки, що відповідно включало механізм їх занепаду і надалі (рис. 1).

Аналогічні тенденції стосуються головним чином галузей, що виробляють товари, а також торгівлі і громадського харчування, які стали донорами для галузі транспорту і зв'язку.

Завищення цін на транспортні послуги (головним чином трубопроводного транспорту) стало засобом перекачування доходів інших галузей економіки на користь цієї галузі. За річними зведеними даними 1998 р., балансовий прибуток агрегованої галузі "транспорт і зв'язок" становив 5185,4 млн.грн, що на 50% перевищувало загальноекономічний показник (табл.1). В той же час балансові збитки в галузі сільського господарства досягли 4424 млн.грн.

Таблиця 1

Фінансові результати діяльності в розрізі галузей економіки

Галузь	Балансовий прибуток за 1998 р.		Балансовий прибуток за 11 міс.1999 р.	
	млн. грн	% до підсумку	млн. грн	% до підсумку
<i>Всього</i>	3418.8	100	12314.5	100
Промисловість	2548.3	74.5	6542	53.1
Будівництво	830.1	24.3	348.5	2.8
Транспорт і зв'язок	5185.4	151.7	4446.3	36.1
Торгівля і громадське харчування	-1878.6	-54.9	172.4	1.4

Деформації в міжгалузевому перерозподілі доходів за рахунок незадовільної роботи механізму ціноутворення разом із іншими чинниками негативно впливали на всю економіку і навіть на високоприбуткові галузі, оскільки неприбуткові галузі і їх підприємства були нездатні розраховуватися з постачальниками ресурсів і послуг. Сформувалася стійка тенденція росту кредиторської та дебіторської заборгованості та загострення кризи неплатежів, яка продовжилася і у 1999 р. На кінець 1999 р. дебіторська заборгованість реально (із урахуванням індексу оптових цін) зросла на 37%, а кредиторська — на 24%.

У 1999 р. ситуація з гармонізацією цінового перерозподілу доходів між галузями економіки суттєво не поліпшилася. Значна частка балансового прибутку залишається в галузі транспорту та зв'язку. Так, за даними 11 місяців 1999 р. (див табл.1), балансовий прибуток в економіці в цілому склав 12314,5 млн.грн. (без урахування збитків сільського господарства), при цьому промисловість мала 6542 млн.грн (або 53,1 % від загальної величини), а транспорт і зв'язок — 4446,3 млн.грн.(36,1%).

Позитивним зрушенням у галузевій структурі цього показника є відсутність минулорічного перевищення балансового прибутку транспорту і зв'язку над балансовим прибутком економіки у цілому. У 1999 р. в промисловості вдалося реально збільшити не тільки додану вартість, але й балан-

совий прибуток, у тому числі й за рахунок гармонізації цінових пропорцій.

Так, за даними 1999 р., співвідношення дефляторів проміжного споживання і випуску в промисловості було меншим за 1 (0,99), у той же час в галузі транспорту і зв'язку аналогічний показник перевищував одиницю (1,005), тобто накопичене за 1994—1998 рр. цінове викривлення почало дуже поступово вирівнюватися. Свідченням цього є також перевищення дефлятора промислового випуску над дефлятором випуску послуг у галузі транспорту і зв'язку, що склало за 1999 р. 108%.

Отже, саме ціновий чинник дозволив перерозподілити прибуток двох галузей на користь промисловості, що зумовило відповідні зміни в розподілі сумарного прибутку між промисловістю та транспортом і зв'язком. Питома вага прибутку промисловості зросла з 33 до 60%, а транспорту і зв'язку — скоротилася відповідно з 67% до 40%.

По відношенню до галузі сільського господарства ситуація на краще не змінилася, але припинилося її погіршення. Дефлятор випуску товарів сільського господарства зростав відповідно до росту дефлятора проміжного споживання, але був трохи вищим за дефлятор галузі транспорту і зв'язку. У той же час дефлятор випуску сільськогосподарської продукції був нижчим за дефлятор валового випуску в цілому, тобто ціновий відтік доходів із цієї галузі на користь інших продовжується.

Наведені позитивні зміни у відтворювальних та цінових галузевих пропорціях в перерозподіленні ВВП віддзеркалюють наявність глибоких зрушень у системних перерозподільчих процесах. У той же час місячні (за показником прибутку) та кварталні коливання в міжсекторному та міжгалузевому перерозподілі доходів свідчать **про відсутність стабільного просування до гармонізації вищезазначених пропорцій** — тобто, процес знаходиться на етапі постійних коливань і не є стійким.

Таким чином, аналіз якісних змін в формуванні моделі економічного росту на початку 2000 р. не дозволяє стверджувати про суттєве поліпшення перерозподільчих процесів в економіці України. В той же час є обнадійливі індикатори позитивних зрушень на етапі формування первинних доходів на користь сектора нефінансових корпорацій, активізації кредитування реального сектора економіки, включення ринкового механізму міжгалузевого перерозподілу прибутку на користь виробників товарів, що має вплинути на активізацію інвестиційної діяльності у 2000 р.

Загальні прогнози очікування щодо економічного розвитку України у 2000 р. можуть ґрунтуватися, в першу чергу, на оптимізмі щодо виходу країни із боргової кризи із перенесенням суттєвої частки платежів на більш сприятливий період. Саме обсяги та своєчасність реструктуризації боргових зобов'язань зумовлять збереження процесу стабільного виходу країни з кризи.

Песимістичний прогноз економічних подій у 2000 р. базується на таких факторах:

- девальваційних очікуваннях у зв'язку із затримкою надання чергових траншів МВФ та необхідністю виплат за зовнішніми боргами;
- врахуванні низького рівня валютних резервів НБУ (трохи більше 1 млрд. дол. США на кінець 1999 р.);
- врахуванні необхідності імпортування значного обсягу паливних ресурсів у I кв. 2000 р. (у IV кв. 1999 р. Україна недоотримала необхідні палив-

Крючкова І.В.

ні ресурси, що призвело до значного скорочення відповідних запасів, поставило країну перед загрозою паливно-енергетичної кризи та зриву економічної стабілізації);

— врахуванні зростання цін на паливні ресурси, введення додаткового мита на експорт нафти та газу з Російської Федерації, відповідного зростання попиту на ВКВ вітчизняних енергоімпортерів;

— ймовірності зриву стабільності в разі неотримання очікуваних зовнішніх запозичень від МФВ та інших міжнародних фінансових установ, або інших політико-економічних подій.

Виходячи з передумови щодо часткової реструктуризації боргу та надходження коштів іноземних інвесторів під приватизацію 2000 р. (а також за умов відсутності форсмажорних обставин), гривня може девальвувати у 1,5 раза (в середньорічному обчисленні — на 53%). При цьому річне зростання курсу долара у 2000 р. буде нижчим за відповідні індикатори попереднього року.

У випадку збереження перевищення девальвації гривні над індексом оптових та споживчих цін позиції експортерів посиляться. Це обумовить зростання їх фінансових ресурсів з подальшим мультиплікативним ефектом по всьому ланцюжку технологічних зв'язків. Відповідно зростуть і податкові надходження до бюджетів. Разом з тим значна та нерівномірна у часі девальвація національної валюти може дестабілізувати цінову і фінансову ситуацію в економіці України, ускладнить ситуацію з виплатами за зовнішніми боргами, розрахунками по внутрішніх та зовнішніх кредитах підприємств.

За умови збереження фінансової стабільності та утримання Урядом ситуації під контролем головними індикаторами економічних процесів у 2000 р. стане досягнення реального росту: ВВП на 2,5 — 3%; валового нагромадження основного капіталу на 4 — 6%; кінцевих споживчих витрат населення — на 1-2%.

Головними чинниками цього стануть: зростання кредитування реальної економіки (фактор випереджувальної дії, сформований у 1999 р. та продовжений у 1 кв. 2000р.), зростання наявних доходів нефінансових корпорацій (тенденція 1999 р.), зростання зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію внаслідок збереження девальваційних переваг та економічного росту в країнах-партнерах, імпортозаміщення на внутрішньому ринку тощо.

Реальний попит населення у 2000 р. не стане вагомим чинником економічного зростання. Це зумовить відсутність росту реальних первинних та наявних доходів домашніх господарств.

У 2000 р. так само, як і у попередньому 1999 р., за рахунок зменшення оплати праці можна очікувати зменшення частки первинних доходів домашніх господарств в структурі ВВП. Це пов'язано із деяким скороченням чисельності найманих працівників та зменшенням реальної заробітної плати, яке не буде повністю компенсуватися зростанням змішаних доходів населення (включаючи доходи від підприємницької діяльності та підсобного господарства). Слід зазначити, що валові прибутки та змішані доходи сектора "домашні господарства" мають тенденцію до зростання, що обумовлюється розширенням частки даного сектора у виробництві продукції сільського господарства та розвитком індивідуального підприємництва в

інших галузях економіки, особливо в роздрібній торгівлі.

Водночас у структурі ВВП за доходами у 2000 р. рівень чистих податків може дещо зменшитися, але лише за умови зменшення рівня непрямого оподаткування підприємств (із одночасним скороченням численних пільг) та скасування нарахувань у численні позабюджетні фонди

За умови скорочення частки оплати праці найманих працівників та чистих податків у ВВП має зрости частка валового прибутку двох секторів економіки: нефінансових корпорацій та домашніх господарств. Причини зростання валового прибутку домашніх господарств роз'яснено вище, що ж до росту валового прибутку підприємств за рахунок "економії" на оплаті праці та незначного скорочення рівня чистих податків, то за даних умов це є позитивним явищем, оскільки при цьому зростає база для прямого оподаткування, і головне — для розширення формування оборотних коштів підприємств, недостатній обсяг яких зараз є найвагомим фактором, що перешкоджає нарощуванню виробництва.

Отже, у 2000 р. в структурі ВВП за доходами негативним чинником буде неповна компенсація скорочення частки оплати праці за рахунок зростання змішаних доходів домашніх господарств, що призведе до скорочення частки первинних доходів цього сектора економіки у ВВП. Позитивним буде зростання рівня валового прибутку нефінансових корпорацій за рахунок скорочення частки первинних доходів домашніх господарств та рівня чистих податків у ВВП, що дещо гармонізує секторну структуру ВВП за первинними доходами.

У 2000 р. в секторній структурі валового наявного доходу найбільші зміни очікуються в наявних доходах по секторах нефінансових корпорацій і загальнодержавного управління. Продовжуватиметься тенденція зростання частки наявного доходу нефінансового сектора економіки за рахунок скорочення частки секторів загального державного управління та домашніх господарств, що має позитивно вплинути на фінансовий стан виробників (їх кредитоспроможність) та активізацію кредитування і виробничої діяльності.

Щодо наявного доходу домашніх господарств, то у 2000 р. його частка у валовому наявному доході скоротиться за рахунок зростання частки наявного доходу нефінансових корпорацій. Реальні зміни наявного доходу скорочення частки первинних доходів в структурі ВВП як за доходами, так і за рахунок від'ємного сальдо фінансових перетоків між домашніми господарствами та іншими секторами економіки.

Фінансовий шок 1998 р. вплинув на скорочення наявних доходів фінансового сектора економіки, дестабілізував кредитні процеси. Відсутність нових шоків у 1999 р. надала змогу деякого зростання наявного доходу фінансового сектора економіки, а починаючи з 2000 р. загальноекономічна стабілізація дозволить відновити ресурси банківської системи з поступовим нарощуванням її реальних наявних доходів. Відновлення ресурсів банківської сфери дозволить продовжити тенденцію активізації кредитних операцій. Більше того, саме у 2000 р. (за умови уникнення боргової кризи) мають відбутися суттєві зміни в структурі кредитування економіки. Центр уваги банків має переміститися до прямого кредитування нефінансового сектора економіки, малого і середнього бізнесу.

Таким чином, у 2000 р., навіть за умови оптимістичного сценарію ви-

Соколик М.П.

рішення проблеми боргової кризи шляхом значної реструктуризації зовнішніх боргів та досягнення реального росту ВВП, реальні доходи та витрати різних економічних агентів змінюватимуться по-різному:

- зростуть корпоративні доходи та заощадження;
- майже не зміняться доходи і витрати домашніх господарств;
- зменшаться доходи і витрати сектора загального державного управління.

Такий перерозподіл доходів призведе до деякої активізації кредитування реальної економіки та інвестиційних процесів в секторі нефінансових корпорацій. У той же час очікується незначне зростання загального обсягу реального кінцевого споживання та ріст рівня капіталоутворення (на фоні формування позитивного чистого експорту); девальвація гривні; інфляція матиме темпи нижчі ніж у 1999 р.